

Нарзулла АҲМЕДОВ

**АМИР ТЕМУР:
РИВОЯТ ВА ҲАҚИҚАТ**

Нарзулла АҲМЕДОВ

**АМИР ТЕМУР:
РИВОЯТ ВА
ҲАҚИҚАТ**

Қомуслар Бош тахририяти - 1996

Маъкур асарда Туронзаминнинг буюк ҳукмдори Амир Темурнинг болалиги, яқка ҳукмронлигининг ўрнатиллиши, қудратли темурийлар давлатининг вужудга келиши, ҳарбий юришлари, ташқи ва ички сиёсати, маънавияти ва унинг ҳозирги кундаги аҳамияти ҳақида ҳикоя қилинади. Асар кенг китобхонлар оммасига мулжалланган.

Маъсул муҳаррир –

тарих фанлари доктори, профессор Ғани АБДУСАТТОРОВ

Тақризчилар:

Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси,
профессор Азиз ҚАЮМОВ;

тарих фанлари доктори, профессор Нурбой АБЕРҚУЛОВ;

тарих фанлари номзоди Амриддин БЕРДИМУРОДОВ.

ИБ № 144

Г $\frac{0503000000}{358 \quad 96}$
5 89890 114 0

© Қомуслар Бош таҳририяти, 1996.

СЎЗ БОШИ

БИЗ БУГУН УЗОҚ ДАВОМ
ЭТГАН ҒАФЛАТ УЙҚУСИДАН
УЙҒОНДИК. ТАРИХИМИЗНИ,
МАДАНИЯТИМИЗНИ, ЎЗЛИ-
ГИМИЗНИ ТАНИДИК ВА ТИК-
ЛАЙ БОШЛАДИК.

ИСЛОМ КАРИМОВ

Ўзбекистон мустақиллигини ҳар томонлама мустаҳкамлаш унинг умумбашарият тан олган маънавиятини тиклаш ва янги давр талаблари асосида юксак даражага кўтаришни талаб қилади. Бу эса мустақил Ўзбекистон тарихининг барча даврларини чуқур ўрганиш, тарихий ҳақиқатни юзага чиқаришни тақозо этади. Диёримиз тарихининг ана шундай даврларидан бири – жаҳон тарихида муносиб из қолдирган Амир Темур ва темурийлар давридир. Амир Темур Туронзаминнинг ўз халқига ҳар томонлама бой мерос қолдирган буюк фарзанди, бутун жаҳон эътироф этган давлат арбоби, буюк саркарда ва ажойиб инсон эди. "Биз яшаб турган шу муқаддас заминда, – деган эди И. Каримов, Амир Темур ҳайкалининг очилишига бағишланган тантанали йиғилишда, буюк бир давлатга асос солган, оламни тебратган, номи етти икклимда машҳур бўлган улуғ бобокалонимиз Амир Темур ... ёшлигидан бошлаб ўз олдига она юртини мўғул bosқинчиларидан озод қилиш мақсадини қўйди, ер юзида буюк салтанат соҳиби сифатида эл ва элатларнинг бошини қовуштирди. мамлакат қудратини ҳар соҳада юксакликка кўтариб, дунёга машҳур қилди"¹.

Амир Темур даврини, темурийлар давлати тарихини ўрганиш бўйича хорижий мамлакатларда кўп ишлар қилинди. Овропада XVI асрдан бошлаб Амир Темур фаолиятига онд турли адабиётлар мунтазам нашр этилиб келинмоқда. Чунончи, "Темур

1. И.А.Каримов. Соҳибкирон Амир Темур ҳайкалининг очилишига бағишланган тантанада 1993 йилнинг 31 августидан сўзлаган нутқи.

"Ўзбекистон овози", 1993 йил, 1 сентябрь.

тузуклари" 1787 йили машҳур француз шарқшуноси Л. Лянглэ томонидан француз тилида чоп қилинди. Шарафуддин Али Яздийнинг "Зафарнома"си, Испания элчиси Рюи Гонзалес де Клавихонинг "Самарқанддаги Амир Темур саройига саёҳат (1403–1406 й.) кундалиги" каби илк манбалар бир неча хорижий тилларда қайта-қайта нашр этилди. Францияда машҳур шарқшунос Люсьен Кэрэн президентлик қилаётган "Темурийлар тарихи ва санъатини ўрганувчилар ҳамда ўзбек-француз маданий алоқалар иттифоқи" бир неча йиллардан бери фаолият кўрсатиб, жаҳон тадқиқотчиларининг диққатини тортадиган эътиборли ишларни бажармоқда.

Хорижий мамлакатларда чоп этилган адабиётларда Соҳибқирон фаолиятига чуқур ҳурмат, иззат-икром билан қаралади, инсоф, иймон, диёнат, инсонийлик нуқтаи назаридан ҳолисона ёритилади. Бу жараён давом эттирилиб, Соҳибқирон ва унинг фарзандлари фаолиятига қизиқиш тобора ортиб бормоқда. 1994 йилда Мирзо Улуғбек таваллуди 600 йиллигининг ер юзида кенг нишонланиши бунга яққол мисол бўла олади.

Эндиликда батамом парчаланиб кетган собиқ Совет империяси даврида Амир Темур фаолиятига муносабат батамом бунинг акси бўлди. Энг аввало "СССР тарихи" "Россия тарихи" сифатида ўрганилиб бошқа халқларнинг тарихига панжа орасидан қаралди. Ҳатто жаҳон тарихида муносиб из қолдирган буюк сиймолар, тарихий шахслар фаолиятларига бир томонлама ёндашилди. Улар фаолиятлари марказнинг бевосита кўрсатмаси асосида ёритилди ва баҳоланди. Амир Темур фаолиятига ҳам худди ана шу нуқтаи назардан ёндашилди. Бошқача муносабатнинг бўлиши асло мумкин эмасди. "СССР тарихи"дан "Амир Темур давлати" деб аталган бўлим олиб ташланган эди. Аксинча Амир Темурга "қонхўр", "қаллақесар", "золим", "босқинчи", "талончи" деган айблар ёпиштирилди. Мана шу айблар фош бўлиб қолинишининг олди олиниб, Амир Темур фаолияти, тарихи учун муҳим аҳамият касб этган илк манбалар ўзбек тилида чоп этирилиб оммага етказилишига йўл берилмади.

Ўзбекистонда давлат мустақиллигининг қўлга киритилиши диёримиз тарихини қандай бўлган бўлса шундайлигича ёритиш, тарихий ҳақиқатни айтиш учун тўлиқ имкониятларни юзага келтирди. Буюк бобоқалон фаолияти, тарихига тааллуқли бўлган илк манбалар ўзбек тилида нашр этила бошланди. Турли жанрлардаги асарларда Соҳибқирон фаолияти ҳолисона ёритилиб бор ҳақиқат юзага чиқмоқда. Ушбу иш ҳам Соҳибқирон даври тарихига заррача бўлса ҳам ҳисса бўлиб қўшилар деган умиддамиз. Китоб ҳақидаги мулоҳаза, истак ва таклифларни муаллиф миннатдорчилик билан қабул қилади.

АМИР ТЕМУР ТАВАЛЛУДИ

Шундай Соҳибқирон шухрати билсанг,
Насаби ҳақида гар суриштирсанг.
Отадан отага то Одам-ато
Бори шохлик тахти узра қўймиш пой
ШАРАФУДДИН АЛИ ЯЗДИЙ

1336 йил, 9 апрель. Бу сана эндиликда кўпчиликка маълум. Ўша кун Амир Темур ибн Муҳаммад Тарағай баҳодир таваллуд топганлиги барчага аён. Бу кун, ой ва йил ҳақида турли-туман қарашлар мавжуд. Чунончи баъзи адабиётларда 1333, 1335 йил деб кўрсатилса, баъзиларида 1336 йил 9 апрель деб қайд этилади. Амир Темур Кўрагоннинг "Таржимаи ҳол"ида у таваллуд топган. Соҳибқироннинг 736 ҳижрий – 1336 милодий йилда таваллуд топганлиги ҳақидаги маълумот келтирилади. Хуллас, буюк бобокалоннинг таваллуд топган йили, ойи, куни, жойи хусусида мунозаралар давом этмоқда. Бунинг боиси шуки, Амир Темур битикларида, жумладан, "Таржимаи ҳол"ида ҳам унинг илк болалик йиллари ҳақида маълумотлар етарли эмас.

Амир Темурнинг болалик, ўспиринлик йиллари ҳақида Низомуддин Шомий, Али Яздийларнинг "Зафарнома"лари, Ибн Арабшоҳнинг "Амир Темур тарихи" номи билан машҳур бўлган "Ажойиб ал-мақдур фи-тарихи Таймур" (Темур тарихида тақдир ажойиботлари) каби тарихий асарларида ва бошқа манбаларда қимматли ва аниқ маълумотлар учрайди. Чунончи, Ибн Арабшоҳ асарининг биринчи китобида Темурнинг насл-насаби, ўспиринлик йиллари ва дастлабки фаолиятига оид маълумотлар келтирилса, Низомуддин Шомий, Али Яздийнинг "Зафарнома" ларида Соҳибқироннинг аждодлари, болалиги ҳақида баъзи маълумотлар баён этилади. Шунингдек, В.В.Бартольд, А.Ю.Якубовский, Т.Н.Грановский, Бўрибой Аҳмедов, Ашраф Аҳмедов сингари шарқшуносларнинг асарларида Амир Темур ибн Муҳаммад Тарағай баҳодир ўғли 736 сичқон йили, шаъбон ойининг 25-кунда

(милодий 1336 йил 9 апрель) Кешдан ўн чақирим (тахминан 13 км) бўлган Хўжаилғор қишлоғида таваллуд топганлиги айтилади.

Кеш Марказий Осиёнинг қадимий шаҳарларидан бўлиб, араб географи Ёқубийнинг ёзишича, у VII асрда барпо этилган. Хитой соломаларида келтирилишича Зарафшон, Қашқадарё ва Амударё бўйларида Самарқанд, Маймуғ, Кеш, Нахшаб, Иштихон, Кушон, Бухоро, Амул ва Андхой сингари тўққизта мустақил ҳокимлик бўлган. Ўша манбаларда Маймуғ ва Андхой, Кеш, Кушон, Бухоро ва бошқа ҳокимликлар айниқса кучли ҳарбий салоҳиятга эга бўлганликлари қайд этилади. Ҳатто Хитойга борган элчилар орасида уларнинг вакиллари бўлган. Бу Кешнинг қадимдан ўз мавқеига эга бўлган кўҳна ҳокимликлардан бири эканлигини кўрсатади. XIV асрдан бошлаб Кеш Шаҳрисабз деб аталади. Рус шарқшуноси В. В. Бартольднинг гувоҳлик беришича, Ибн Арабшоҳдан бошқа ҳеч ким Соҳибқирон таваллуд топган жой номини кўрсатган эмас. Хўжаилғор қишлоғи ҳозир ҳам мавжуд бўлиб, Шаҳрисабздан 13 чақирим жанубий-ғарбда, ҳозирги Яккабоғ тумани ҳудудида жойлашгандир.

"Темур ибн Тарағай ... туғилган жой, – дейилади Ибн Арабшоҳ асарида, – Хўжаилғор деб аталадиган қишлоқдир. Хўжаилғор Кешга қарашли жойлардандир...

Кеш Мовароуннаҳр шаҳарларидан (бири) бўлиб, Самарқанддан тахминан ўн уч фарсах масофададир". Сўнгги йилларда нашр этилган баъзи адабиётларда бу тарихий манбалар эътиборга олинмай, Амир Темурнинг таваллуд топган жойи хусусида ҳар хил фикрлар билдирилмоқда.

Бизнингча бу масалада Соҳибқирон битикларига, у туғилган жойни аниқ кўрсатган Ибн Арабшоҳ хулосаларига асосланиш мақсадга мувофиқдир. Бу хулосанинг тўғрилигини тарихий воқеалар ҳам исботлайди.

Соҳибқирон таржиман ҳоли ва фаолияти шубҳасиз ҳаммани кизиқтиради. Унинг отаси Муҳаммад Тарағай ва онаси Тегина бегимнинг турмуш қуриши, улардан ўғил фарзанд туғилиши, гўдакка аввалдан Соҳибқирон¹ деб ном берилиши, ҳаёт йўли борасида турли ҳикояту ривоятлар ҳам кўп. Улар асрлар оша оғиздан-оғизга кўчиб, халқ орасида кенг тарқалиб келмоқда.

1. Соҳибқирон-Амир Темурнинг лақаби: "соҳиб"-эга, "қирон"-илми нужумда икки шарофатли сайёра, Зухра (Венера) ва Муштарий (Юпитер) ўз ҳаракатида бир-бирига яқинлашган ҳолатни "қирон буржи" деб атаб, уни бахт-саодат аломати деб баҳорат қилинган. Соҳибқирон-мазкур икки сайёра бир-бирига яқинлашган пайтда туғилган бахтли подшоҳ.

Соҳибқироннинг тўлиқ исми шажараи-шарифи Али Яздийнинг "Зафарнома" асарида келтирилганидек, султонлар султони Амир Темур кўрагон ибн амир Тарағой - нўён ибн амир Буркул ибн амир Илангиз-нўён ибн амир Ийжил-нўён ибн амир Қарачор-нўён ибн амир Сугу-сичон (Чечан) ибн амир Эрдәмчи-нўён ибн амир Қачулой-нўён (Қочули) ибн Туманойхон (Туманохон) ибн Бойсунғурхон ибн Қайдухон ибн Дутумманинхон ибн Буқохон ибн Бўдончархон (Бўзунжархон) ибн Алонқуво бўлиб, туғилиши 736, милодий 1336 йил шаъбон ойининг 9-кунига тўғри келади.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Зухра ва Муштарий юлдузларининг буржида ўзаро яқинлашиши камдан-кам учрайдиган ҳодиса бўлиб, ҳар саккиз юз йилда бир марта содир бўлар ва тарихда албатта бирон сезиларли из қолдирар эмиш. Жумладан бу вақтда улуғ инсонлар туғилар эмиш. "Зафарнома"да таъкидланишича, уч чақалоқ - яъни ҳазрат Искандари Зулқарнайн (Александр Македонский), Муҳаммад Мустафо алайҳиссалом ва Амир Темур худди ана шундай пайтда дунёга келган эмишлар. Шу ўринда Салоҳиддин Тошкандийнинг "Темурнома" - "Амир Темур Кўрагон жангномаси" асаридан қуйидаги ихтибосни келтириш ўринлидир.

"Айтубдурларким, - дейилади унда, - уч ўғил шу соатда туғилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Муҳаммад расул ақрам саллаллоҳу алайҳи вассалом саййидларимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди Расул алайҳиссаломгача саккиз юз йил, таваллуди Муҳаммад алайҳиссаломдин таваллуди Амир Темургача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жади даражасида бўлгандурлар. Аммо соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим моҳ дерларким, таваллуд маҳалида заҳмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек".

Бундай ривоятлару ҳикоятлар асрлар давомида оғиздан-оғизга ўтиб, сайқал топиб келмоқда. Уларнинг асосида қандайдир ҳақиқатлар мавжуд эканлиги эндиликда тобора равшанроқ кўзга ташланмоқда. Эндиги вазифа шу ҳикояту-ривоятлар хусусида илм-фан заҳматкашлари томонидан асосли хулосалар билдиришдан иборатдир.

Амир Темурнинг ота-онаси ҳақида гап кетганида, отаси Муҳаммад Тарағайни Чингизхоннинг ҳарбий саркардаларидан бири Қарачор нўённинг невараси Буркулнинг ўғли дейдилар. Шу ўринда қайд этиб ўтиш жоизки, Чингизхон ҳарбийларининг кўп

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/3803> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ
версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/3803>
сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную
версию можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/3803>